

TURSUN BEY

(bk. DURSUN BEY).

TURTÜŞE

(طروشة)

**Endülüs'ün kuzeydoğusunda
tarihi şehir.**

Endülüs'ün kuzeydoğusunda Ebro nehrinin oluşturduğu deltanın başlangıcında bir dağ eteğinde kurulmuştur. Himyerî'ye göre şehrin etrafını çeviren surlar Endülüs Emevîleri zamanında inşa edilmiş olup şehrin dört kapısı vardır. 95 (714) yılında müslümanlar tarafından fethedilen Turtüşe (Tartüşe / Tortosa) Lâride (Lesida), İfrâğa, Tutîle (Tudela), Veşka (Huesca), Miknâse şehirlerini içine alan ve es-Sağrûlâ diye bilinen kuzey sınır bölgesinde yer almakta, muhtemelen Mürsiye (Murcia), Belensiye (Valencia) ve Sarakusta'yı da (Sargossa) kapsayan Arbûne (Narbonne) bölge valiliğinin yönetimi altında bulunmaktaydı. Endülüs Emevî Emîri I. Abdurrahman, Arbûne'yi yönetmek için Abdurrahman b. Ukbe'yi görevlendirdi. Şehir en parlak dönemini Endülüs Emevî Devleti'nin idaresi altında yaşadı ve bu devirde hükümdarların desteğiyle gelişti. 161'de (778) Sarakusta'da ayaklanan Hüseyin b. Yahyâ el-Ensârî'nin oğlu Saïd güçlkle Turtüşe'ye sığındı.

I. Hakem döneminde Turtüşe, bölgedeki âsilerin ve Benî Kasî gibi mahallî hânedanların siyasî emelleri yüzünden zor günler geçirdi; şehir bunlarla merkezî otorite arasında kaldı. 181 (797) yılında Sarakusta ve Turtüşe bölgesinden başlayarak etki alanını gittikçe genişleten Behlûl b. Merzûk'un isyanı görülürken 193'te (809) Franklar, Hakem'in başka sorunlarla uğraşmasını fırsat bilerek Turtüşe'yi muhasara etti. Ancak Hakem oğlu Abdurrahman'ı gönderip onları yenmeyi başardı. 844 yılında Normanlar'ın Endülüs'e yönelik saldırısından sonra II. Abdurrahman bir taraftan tersanelerin ve gemilerin yapılımasını emrederken diğer taraftan denizcilik eğitimi verilmesini sağladı. Hemen hemen aynı dönemlerde Turtüşe ve Belensiye'den hareket eden gemiler 224-236 (839-850) yılları arasında Franklar'a ait Marsilya kıyılarında hücumlar düzenledi; ayrıca Saint Tropez Limanı'nı üs olarak kullanan pek çok Turtüşeli denizci, rivayete göre bir asır boyunca Fransa ile İtalya arasındaki ticarî faaliyetleri kontrol altında

tuttu. III. Abdurrahman zamanında şehirde merkezî otorite tam anlamıyla sağlandı. Halife 317-328 (929-940) yıllarında buraya yedi vali tayin edip güvenliğinin devamı için çaba gösterdi. Halkı tersane ve liman yapımı konusunda teşvik etti, bu teşvikler sonucunda 333'te (945) şehirde bir tersane yapıldı. Halife, Medinetüzzehrâ'yı inşa ederken harcamalarından dolayı kendisini çok eleştirecek olan Münzir b. Saïd el-Bellûtî'yi şehrin kadılığına getirdi.

Endülüs Emevî Devleti'nin 1008 yılından itibaren zayıflamaya başlaması ve ardından yıkılması sürecinde Turtüşe 1009-1060 yılları arasında sakâlibeye mensup kumandanlardan Lebîb, Mukâtil, Ya'lâ ve Nebîl tarafından idare edildi. Nebîl'in yönetimi esnasında Turtüşe halkı 452'de (1060) isyan edince Nebîl şehri Sarakusta Emîri Muktedir-Billâh Ahmed'e teslim etti. Böylece Turtüşe, Sarakusta ve civarında hüküm süren Hüdîler'in eline geçti. Muktedir'den sonra oğlu Münzir'in payına düştü (1082-1091). Ancak sınıra yakın olduğundan hıristiyanların dikkatini çekmekteydi. Nitekim Murâbit Hükümdarı Yûsuf b. Tâşfîn'in Kastilya Kralı VI. Alfonso'ya karşı 1086 yılında kazandığı Zellâka savaşı öncesinde Alfonso'nun yardımı çağırdığı kişiler arasında o esnada Turtüşe'yi kuşatmakta olan Aragon-Navarra Kralı I. Sancho Ramirez de bulunmaktaydı. Ardından Yûsuf b. Tâşfîn'in Endülüs'e hâkim olması ve izlediği genişleme siyaseti kısa sürede kendini gösterdi. Bunun neticesi Turtüşe'de de görüldü ve Ali b. Tâşfîn 1110'da Hüdî hâkimiyetine son verip şehri kendi idaresi altına aldı. Turtüşe, 512 (1118) yılında hıristiyan saldırısına uğradıysa da kurtulmayı başardı. Daha sonra hıristiyanların hedefi olmaya devam etti. Aragon Kralı I. Alfonso 1129'da Akdeniz'e ulaşabilmek için Turtüşe'nin zaptedilmesi gerektiğini anladı ve harekete geçti. Sarakusta'dan yola çıkarak İfrâğa ve Lâride üzerinden Belensiye'ye geldi ve Murâbitlar'la savaşa girişti. Çok şiddetli geçtiği kaydedilen savaşta Murâbitlar yenildi. Ancak savaşın ardından Murâbit yönetimi bölgenin hıristiyan işgalinden kurtarılması için çalışmalar başlattı. Kral Alfonso, Murâbitlar'dan korktuğu için kazandığı zaferden istifade edemedi geri çekilmek zorunda kaldı.

Turtüşe, Murâbitlar'ın 1147'de yıkılmasından sonra meydana gelen otorite boşluğunun ardından hıristiyanların ele geçirmeyi en çok istedikleri şehirlerden biri oldu. Aslında bu dönemde Turtüşe bura-

da doğmuş, Belensiye, Mürsiye ve Turtüşe'nin de aralarında bulunduğu pek çok yere hâkim olan aslen İspanyol asıllı bir aileye mensup Muhammed b. Sa'd b. Merdeniş'e görünürde bağlılık arz etmişti. İbn Merdeniş hıristiyanlarla iyi geçinerek durumunu devam ettirmekteydi. Turtüşe ayını devirde hıristiyan sahillerini baskı altında tutan müslüman denizcilerin sığınağı haline geldi; bu durum hıristiyanları endişeye sevk ediyordu. Aragon, Katalonya, Cenova, Piza ve Templier şövalyelerinden oluşan hıristiyan Haçlı ordusu Barselona Kontu IV. Raymond Berenger'in kumandasında 1148'de Turtüşe'yi hem karadan hem denizden kuşatma altına aldı. Turtüşe halkı yaklaşık kırk gün hıristiyanlara karşı direnmeye çalıştı. Bu direnmede şehrin surlarının sağlamlığı da etkili olmuştu. Ancak sonuçta hiçbir yerden yardım alamadıklarından şehri düşmana teslim etmek zorunda kaldılar (17 Şâban 543 / 31 Aralık 1148). Turtüşe'nin ardından es-Sağrûlâ'lâ içinde yer alan diğer sınır şehirleri Lâride, İfrâğa ve Miknâse de hıristiyanların eline geçti; böylece Kuzey Endülüs'te sınır bölgelerindeki müslüman hâkimiyeti sona ermiş oldu. İbn Merdeniş, hıristiyanların şehri zaptetmesine onlarla arasını bozmamak için hiç tepki göstermedi.

Hıristiyanlar 478'de (1085) Tuleytula'yı ele geçirdiklerinde müslümanlara tanıdıkları can, mal, din ve ibadet özgürlüğünü buradaki müslümanlara da tanıdılar. Fakat zamanla bütün İspanya'da müslümanları zorla hıristiyanlaştırmaya yöneldiler. Turtüşe'nin de aralarında bulunduğu Belensiye ve Barselona bölgesinde zengin İspanyollar'ın toprakları müslümanlar tarafından işletilmekteydi. Müslümanların hıristiyanlaşması, İspanyollar'ı müslümanlardan aldıkları vergiden ve maddî pek çok şeyden mahrum bırakacaktı. Bu sebeple 1429 ve 1495 yıllarında Turtüşe'deki asiller meclisi, Kastilya Kralı IV. Enrique ve Aragon Kralı Ferdinand'dan müslümanların kendi istekleriyle hıristiyan olabilecekleri, din değiştirmeye kimsenin zorlanmayacağı hususunda garanti aldı.

Turtüşe, Endülüs Emevîleri döneminde başşehir Kurtuba'dan uzaklaştırılan kişiler için sürgün yeri olarak da kullanıldı. Abdümelik b. İdrîs el-Cezîrî, İbn Ebû Âmir el-Mansûr tarafından Turtüşe'de tutulmuş, o da uzun bir kaside yazarak şehri övmüştü. Emevîler döneminde Turtüşe geleneksel yapıda evlere, çarşı ve pazarlara sahip bir ticaret şehriydi. Şehirde III. Ab-

TURTUŞE

durrahman'ın 345 (956-57) yılında inşa ettirdiği bir ulucami bulunmaktaydı. Turtuşe zamanla kalabalıklaştı ve surların dışına yeni mahalleler kuruldu. Şehirde çok zengin çam ormanları bulunmakta ve bu ağaçlar kolay kolay çürümemeekteydi. Kurtuba Ulucamii'nin tavanı bu ağaçlardan yapılmıştı. Turtuşe Limanı ihracatın yapıldığı bölgelerin başında gelmekteydi. Buradan pamuk, şeker, deri, bakır, ipek, baharat, çivit ve kızılgaç gemilerle İslâm ülkelerine gönderilmekteydi. Ayrıca yahudi köle tüccarları tarafından Orta Avrupa'dan sevk edilen Slavlar Turtuşe'ye getirilmekte, buradan ülkenin diğer taraflarına yollanmaktaydı. Geçmişteki önemini günümüzde kaybetmiş bir nehir limanı olan Turtuşe'nin nüfusu 30.000 civarında duraklamış bulunmaktadır (1930'da 28.000, 1950'de 38.300, 2000 yılı tahminlerine göre 30.000). Turtuşe'nin en önemli âlimleri arasında hadis âlimi Ahmed b. Saïd b. Meysere el-Gıfârî ile İbn Ebû Rendeka diye tanınan Ebû Bekir et-Turtuşi zikredilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Şerif el-İdrîsî, *Nüzhetu'l-müşâtâk*, Beyrut 1409/1989, II, 555; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cündî), IV, 34-35; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, I, 219, 224, 302; Himyerî, *er-Ravzü'l-mi'fâr*, s. 391; J. F. O'Callaghan, *A History of Medieval Spain*, New York 1975, s. 280, 300, 605-606; M. Abdullah İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs: el-Hilâfetü'l-Ömeviyye ve'd-devletü'l-Âmiriyye*, Kahire 1408/1988, s. 225-226, 231, 240-241; *The Legacy of Müslim Spain* (ed. Salma Khadra Jayyusi), Leiden 1992, s. 59, 310; B. F. Reilly, *The Medieval Spains*, New York 1993, s. 65, 116, 131; a.mlf., *The Kingdom of Leon-Castilla under King Alfonso VII, 1126-1157*, Philadelphia 1998, s. 102-103; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, Ankara 1994, s. 145, 165, 170; a.mlf., *Endülüs Müslümanları: İlim ve Kültür Tarihi*, Ankara 1997, s. 29, 33; a.mlf., *Endülüs Müslümanları: Medeniyet Tarihi*, Ankara 1997, s. 158-159; a.mlf., "İspanya Krallığı'nın XVI. Yüzyılda Endülüs Müslümanlarını Hristiyanlaştırma Politikası (I)", *AÜİFD*, XXXV (1936), s. 275 vd.; É. Lévi-Provençal, *Histoire de l'Espagne musulmane*, Paris-Leiden 1999, I, 119 vd., 178 vd.; a.mlf. – [N. Göyünç], "Tortosa", *İA*, XII/1, s. 444-445; Anwar G. Chejne, *Historia de España musulmana*, Madrid 1999, s. 63, 81, 189; R. Dozy, *Spanish Islam: A History of the Muslims in Spain* (trc. F. Griffin Stokes), Whitefish 2003, s. 74, 740; Lütfi Şeyban, *Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hristiyan İlişkileri*, İstanbul 2003, s. 149, 179-181, 220-223; Th. F. Glick, *Islamic and Christian Spain in the Early Middle Ages*, Netherlands 2005, s. 38, 117, 140; Abdülhalik Bakır, "Ortaçağ İslam Dünyasında Deri, Tahta ve Kağıt Sanayi", *TTK Belleten*, LXV/242 (2001), s. 108, 141; Maria J. Viguera, "Turtuşa", *EP* (İng.), X, 738-739; Hakkı Dursun Yıldız, "Abdurrahman I", *DİA*, I, 148; Cäsım el-Ubûdî, "Sarakusta", a.e., XXXVI, 113-114.

BİRSSEL KÜÇÜKSİPAHIOĞLU

TURTUŞİ

(الطروشى)

Ebû Bekr Muhammed b. Velid
b. Muhammed b. Halef
el-Fihri et-Turtuşi
(ö. 520/1126)

Endülüslü Mâlikî fıkıh âlimi
ve muhaddis.

26 Cemâziyelevvel 451'de (10 Temmuz 1059) Kuzeydoğu Endülüs'te Turtuşe (Tortosa) şehrinde doğdu. Bir yıl sonra Sarakusta Emirliği'nin (Hûdîler) hâkimiyetine geçen bu şehirde ilk eğitimini aldı. İbn Ebû Rendeka diye tanındı. İbn Hallikân "rendeka"nın Frenkçe olduğunu ve "buraya gel" anlamı taşıdığını belirtir; bazı Batılı araştırmacılar da bu anlamda Fransızca ve İspanyolca iki kelimedenden (rend-aca) oluştuğunu söyler (*Sirâcü'l-mülük*, neşredeninin girişi, s. 12). Turtuşi gittiği Sarakusta'da çeşitli hocalardan ders gördü ve icâzet aldı. Ebû'l-Velid el-Bâcî'den Arapça, fıkıh, hadis, ferâiz ve hilâf okudu. Makkarî ve İbn Hallikân onun İsbiliye'de İbn Hazm'dan Arap edebiyatı tahsil ettiğini söyler. Ancak İbn Hazm'ın vefatı sırasında (456/1064) henüz beş yaşında olduğuna göre ya bu bilgi yanlıştır veya küçükken onun derslerine götürülmüştür.

476'da (1084) hac görevini yerine getirdikten sonra bir süre Irak, Suriye ve Mısır'ın çeşitli şehirlerinde ikamet ederek âlimlerin ders halkasına katıldı. Bağdat'ta Nizâmiye Medresesi'nde Şâfiî fakihleri Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed eş-Şâşî, Ebû Sa'd Abdurrahman b. Me'mûn el-Mütevelli ve Ebû Ahmed el-Cürcânî'den fıkıh dersleri aldı. Hanefî kâdıkudâtı Muhammed b. Ali ed-Dâmegânî, Hanbelî âlimi Ebû Muhammed Rızkullah et-Temîmî, Muhammed b. Fütûh el-Humeydî ve başkalarından hadis dinledi; Basra'da Ebû Ali Muhammed b. Ahmed et-Tüsterî'den *Sünen-i Ebû Dâvûd*'u okudu. Bu sırada tasavvufa yöneldi. Kudüs'te Gazzâlî ile görüştüğüne veya oraya vardığında Gazzâlî gitmiş olduğundan kendisiyle görüşemediğine dair farklı rivayetler nakledilir. Dımaşk, Kudüs, Cebelilübnan ve Reşid'de bir süre kaldı. Hac yolculuğuna çıkan Endülüs ulemâsının uğrak yeri İskenderiye'ye geçip oraya yerleşti. Talebesi Ebû't-Tâhir İbn Avf'ın teyzesiyle evlendi. O sırada babasının ölümü üzerine (487/1094) Fâtîmî veziri olan Efdal b. Bedr el-Cemâli, birkaç ay sonra vefat eden Halife Müstansır-Billâh'ın yerine büyük oğlu Nizâr'ı değil daha kolay etkisi altına alabileceği küçük

oğlu Ahmed'i (Müsta'îf-Billâh) halife ilân edince Nizâr İskenderiye'ye kaçmış, Efdal de onu takip ederek ortadan kaldırmıştı (488/1095). Bu esnada birçok âlim öldürülmüş veya başka yerlere göç etmiş, şehir ilim ve eğitim faaliyetleri bakımından fakir hale gelmişti. Turtuşi, bu ortamda eşinin kendisine ayırdığı evin alt katını medreseye dönüştürüp ders vermeye başladı. Bir kısmı medresede barınan talebelerinin sayısı kısa sürede 100'leri buldu ve şöhreti Mısır'ın dışına yayıldı. Kendisinden ilim tahsil edenler arasında Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, Bâcî'nin halkasında ders arkadaşları olan Ebû Ali es-Sadefî, Muvahhidler Devleti'nin kurucusu İbn Tümert, İbn Zaffer es-Sıkkî, Sadrülislâm Ebû't-Tâhir İbn Avf, Ebû Hâmid el-Gırnâtî, İbrâhim b. Ahmed el-Gırnâtî, Muhammed b. İbrâhim el-Gassânî, Kâdî Sened b. İnân el-Ezdi, İbn Bürtile (Abdullah b. Mûsâ) ve Ebû Bekir Muhammed b. Hüseyin el-Mayurkî gibi isimler anılmaktadır. Kâdî İyâz da kitâbet yoluyla bütün rivayetleri ve eserleri konusunda kendisinden icâzet aldı. İbn Haldûn, Mâlikî mezhebinde Kurtuba, Kayrevan ve Irak mektepleriyle bu sonuncusuna tâbi olan Mısır mektebinden söz ederken Kahire ve İskenderiye ulemâsının Turtuşi vasiyetiyle Endülüs mektebinin esaslarını alarak kendi Mısır ekolleriyle birleştirdiklerine dikkat çeker (*The Muqaddimah*, III, 16-17).

Turtuşi, İskenderiye'de bir taraftan öğretim faaliyetini yürütürken diğer taraftan toplumun ahlâk bakımından ıslahı için çalıştı, İslâmî esaslara aykırı sosyal ve idarî uygulamaları, şehrin kadısının tasarruflarını eleştirdi, yöneticileri uyardı. Bu tavrı yanında çevresinde geniş bir talebe halkasının oluşması ve Bizans'tan getirilen peynirlerin haram olduğuna dair fetvaları sebebiyle kadı Mekinüddeve İbn Hâdîd tarafından vezir Efdal'e şikâyet edilince Kahire'ye çağrıldı. Turtuşi daha önce de Kahire'ye gidip vezire öğütlerde bulunmuştu. Efdal kendisini iyi karşılamakla birlikte Fustat'ta mecburi ikamete tâbi tutup halktan tecrit etti. Efdal'in 515'te (1121) öldürülmesinin ardından vezir tayin edilen Me'mûn el-Batâihî göreve gelince muhtemelen bir yıldan az süren sürgün hayatı sona erdi ve İskenderiye'ye dönerek öğretim faaliyetini sürdürdü. Ertesi yıl Kahire'ye gidip ünlü eseri *Sirâcü'l-mülük*'ü Batâihî'ye sundu. Turtuşi, çevresindeki yöneticilere öğüt verdiği gibi muhtemelen 495 (1001) yılında Endülüs'ü dönen talebesi Ebû Bekir İbnü'l-Arabî vasiyetiyle Murâbit Hükümdarı Yûsuf b. Tâşfin'e de bir mektup yazarak tav-